

УДК: 343.98.06

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.48>

ДО ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Чердинцев Ю.Г.,

кандидат юридичних наук,

директор Одеського науково-дослідного інституту
судових експертиз,<https://orcid.org/0000-0002-8293-9286>

Чердинцев Ю.Г. До питання сучасної структури окремої криміналістичної методики.

В статті проаналізована структура криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, пропонується сучасна її будова, зокрема окрема криміналістична методика повинна обов'язково включати криміналістичну характеристику, типові слідчі ситуації і програми (алгоритми) дій слідчого на кожному криміналістичному етапі розслідування, особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, інших заходів та тактичних операцій, а також особливості розслідування в умовах воєнного стану.

Криміналістична характеристика розглядається як важлива структурна одиниця окремої методики, що відбиває суто її криміналістичний аспект, описує криміналістичнозначущі, статистично виведені, елементи злочинів певної групи. Автор приходить до висновку, що до криміналістичної характеристики належать ознаки обставин, які підлягають доказуванню (але не всіх), й лише ті ознаки, що зумовлюють вибір відповідних криміналістичних засобів, прийомів і методів розслідування злочину (криміналістично значущі). Тому стверджує, що обгрунтованою буде виглядати відмова від дослідження обставин, які підлягають доказуванню, в методиках та у більшості сучасних дисертаційних дослідженнях з криміналістики.

На основі аналізу існуючих наукових поглядів та концепцій автор підтримує позицію про виділення вихідного етапу розслідування, а також щодо доцільності розроблення рекомендацій щодо організаційних дій слідчого на цьому етапі та в процесі розслідування на двох традиційних криміналістичних етапах: початковому та наступному. На підставі порівняння конкретної слідчої ситуації, що виникла під час розслідування конкретного злочину, з типовою слідчі повинні обрати належні, найефективніші криміналістичні засоби і методи встановлення об'єктивної дійсності.

Включення до структури окремої криміналістичної методики особливостей розслідування в умовах воєнного стану розглядається як актуальна потреба практиків. Адже умови воєнного стану

вносять зміни як в програму (алгоритм) дій слідчого, так й в тактику слідчих (розшукових) дій. Це зумовлено тим, що законодавець відійшов від принципу безпосередності дослідження доказів.

Констатується, що дослідження й інших криміналістичних аспектів розслідування злочинів окремих видів можуть мати місце.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, одиниця, особливості розслідування, структурна частина.

Cherdyntsev Yu.G. To the question of the modern structure of a separate forensic methodology.

The article analyzes the structure of the forensic method of investigation of certain types of crimes, proposes its modern structure, in particular, a separate forensic method must necessarily include a forensic characteristic, typical investigative situations and programs (algorithms) of the investigator's actions in each judicial investigation. stages of the investigation, specifics of the tactics of individual investigative (search) actions, other measures and tactical operations, as well as specifics of the investigation under martial law.

Forensic characterization is considered as an important structural unit of a separate methodology, which reflects its purely forensic aspect, describes forensically significant, statistically derived features of crimes of a certain group. The author comes to the conclusion that forensic characteristics include signs of circumstances that are subject to proof (but not all), but only those signs that determine the choice of appropriate forensic means, techniques and methods of crime investigation (forensically significant). Therefore, he claims that the refusal to study the circumstances to be proven in the methodology and in most of the modern dissertation studies in criminology will be justified.

Based on the analysis of existing scientific views and concepts, the author substantiates the position of highlighting the initial stage of the investigation, as well as the feasibility of developing recommendations for the organization of the investigator's actions at this stage and in the investigation process at two traditional stages. forensic stages: initial and subsequent. Based on a

comparison of a specific investigative situation that arose during the investigation of a specific crime with a typical one, investigators should choose the appropriate, most effective forensic means and methods of establishing objective reality.

The inclusion in the structure of a separate forensic methodology of investigation features under martial law is considered as an urgent need of practical workers. After all, the conditions of martial law make changes both in the program (algorithm) of the investigator's actions and in the tactics of conducting investigative (search) actions. This is due to the fact that the legislator departed from the principle of immediacy of the research of evidence.

It is noted that the study of other forensic aspects of the investigation of certain types of crimes may take place.

Keywords: forensic technique, forensic characteristics, unit, investigative features, structural part.

Постановка проблеми. Наука криміналістика, задовольняючи потреби практики, зобов'язана постійно вдосконалювати існуючі та розробляти нові окремі криміналістичні методики розслідування певних категорій злочинів. Вироблення сучасних криміналістичних рекомендацій потребує вирішення питань щодо структурованості та змісту окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Цей процес нерозривно пов'язаний із реаліями українського суспільства, а саме зі змінами сучасної парадигми злочинності та кримінально-процесуального законодавства, що викликані введенням воєнного стану в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Вагомий внесок у розроблення теорії криміналістичної методики зробили В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, Т.В. Варфоломєєва, А.Ф. Волобуєв, І.О. Возгрін, В.К. Гавло, О.Ю. Головін, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, В.Я. Колдін, І.М. Лузгін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, В.М. Стратонов, В.В. Тіщенко, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько, А.В. Шмонін, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та багато інших науковців, які здебільше пітримували традиційну структуру окремої криміналістичної методики.

Метою статті є конкретизація сучасної структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. Структура окремої криміналістичної методики розглядається як упорядковане, послідовне розміщення елементів, що характеризують зміст положень і рекомендацій з розслідування певних категорій злочинів. Її оптимізація, справедливо зазначає Г.А. Матусовський, є важливою передумовою

вдосконалення криміналістичних методик [1, с. 132]. Така методика має охоплювати криміналістично значущі дані про вид, різновид або групу злочинів, що впливають на вибір криміналістичних засобів, прийомів і методів, предмет розслідування, дії слідчого на різних його етапах. Виходячи із цього, мають визначатися частини (елементи або самостійні одиниці) структури.

Першою структурною частиною методики майже однотайно криміналістами визнається криміналістична характеристика окремої групи (виду) злочинів. Але все частіше постає питання щодо потреби та наукової значущості цієї категорії, адже існує також й схожа за змістом категорія – «кримінологічна» характеристика злочину. Р.С. Белкін висловив думку про недоцільність подальшого використання криміналістичної характеристики злочинів, назвавши її криміналістичним фантомом, ілюзією [2, с. 223]. Проте його позицію не поділяють В.О. Коновалова, В.А. Журавель [3, с. 231; 4]. В.П. Бахін і Б.Є. Лук'янчиков відзначали, що під час розроблення криміналістичної методики має бути створена її практична частина, що зробить криміналістичну характеристику дійсно робочим інструментом розслідування [5, с. 42]. Щодо співвідношення вищенаведених категорій, то кримінологічна характеристика стосується таких властивостей злочинних діянь, які відзеркалюють зв'язок з особистістю злочинців, які безпосередньо важливі для розуміння причин, що обумовили певні злочини, а також для розробки попереджувальних заходів. Тож, криміналістична характеристика є важливою структурною одиницею окремої методики, що відбиває суто криміналістичний аспект методики, описує криміналістичнозначущі, статистично виведені, елементи злочинів певної групи.

Про обставини, що підлягають доказуванню (встановленню) під час розслідування, часто ведуть мову як про другий структурний елемент криміналістичної методики. Щодо доцільності цього структурного елемента точались зрозумілі суперечки. «Одно з двох, – пише Р.С. Белкін, – або визнання необхідності криміналістичної характеристики злочину і тоді вилучення переліку вказаних обставин із елементів конкретної окремої методики, або заперечення такої необхідності й тоді збереження переліку; третього рішення, на нашу думку, не існує» [6, с. 331]. Не підтримуємо такий погляд та в цілому проти визнання цього елемента методики структурною частиною окремої методики розслідування злочинів. Криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки як цілком слушно зауважують О.Н. Колесніченко і В.О. Коновалова. Основою таких ознак є їх належність до предмета доказуван-

ня і положення кримінального права про склад злочину і його елементи, відзначають далі автори [7, с. 18]. Отож, правомірний висновок, що до криміналістичної характеристики належать ознаки обставин, які підлягають доказуванню (але не всіх), й лише ті ознаки, що зумовлюють вибір відповідних криміналістичних засобів, прийомів і методів розслідування злочину (криміналістично значущі). При цьому важливого значення набуває не опис ознак, а дані про закономірні зв'язки між ознаками злочину. Саме вони обумовлюють практичне призначення криміналістичної характеристики, на відміну від переліку обставин, які підлягають доказуванню та визначають завдання розслідування. При цьому предмет доказування загалом окреслюється Кримінальним процесуальним кодексом України та більш детально розглядається в межах відповідних вузькоспрямованих досліджень. Стосовно кожної категорії злочинів обставини, які підлягають доказуванню, конкретизуються, набувають своєрідності з урахуванням кримінально-правової та криміналістичної характеристики цих злочинів. Тож, обгрунтовано виглядає відмова від дослідження обставин, які підлягають доказуванню, у більшості сучасних дисертаційних дослідженнях.

Другою складовою частиною окремої методики розслідування повинні стати типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого. Слід зазначити, що зміст цієї структурної частини повинен включати ситуації різних криміналістичних етапів, залежно від того якої концепції щодо кількості останніх дотримується автор методики. У зв'язку з цим заслуговує підтримки думка про виділення етапу відкриття кримінального провадження. У цьому контексті В. А. Журавель відзначає потребу саме у цьому етапі розслідування [8, с. 141]. На думку криміналіста, доцільність виокремлення його як «вихідного етапу розслідування» зумовлена специфікою процесуальних дій, з провадження яких розпочинається досудове розслідування, колом суб'єктів, які беруть участь у здійсненні цих дій (слідчий, прокурор, заявник та інші), характером вихідних завдань, що підлягають виконанню, потребою у визначенні головних напрямів діяльності слідчого. Науковець при аргументуванні такого бачення звертається до кримінально-процесуальної позиції, що висловлена в одному з базових підручників з кримінального процесу, зокрема: «Зазначена діяльність відповідає критеріям самостійного провадження, оскільки є системою процесуальних дій у межах кримінальної процесуальної форми досудового провадження, які зумовлюють виникнення певної сукупності процесуальних відносин та спрямовані на виконання єдиного завдання, і цілком правомірним є розуміння й дослідження цієї діяльності саме як

самостійного провадження» [9, с. 334]. Однак фактично він притаманний розслідуванню не всіх без винятку кримінальних правопорушень. На цьому по-суті попередньому етапі створюються умови для якісного розслідування лише злочинів, виконання завдань судочинства.

Типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів і програм (алгоритмів) розслідування є також складовою частиною цього елемента криміналістичної методики. Ця частина стосується власне перебігу розслідування, який, як свідчить узагальнення практики, поділяється саме на два етапи: початковий і наступний. Але структурна частина окремих криміналістичних методик повинна бути цілісною. У ній мають послідовно викладатися типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування і відповідні умови цих ситуацій, програми дій слідчого – програми (алгоритми) розслідування. Останні з урахуванням характеру й обсягу інформації, що становить зміст цих ситуацій, складаються із: типових слідчих версій, котрі визначають напрямки і завдання розслідування, та переліку слідчих дій (які залежно від етапу називаються початковими чи наступними), організаційних заходів, тактичних операцій, за допомогою яких перевіряються ці версії й вирішуються відповідні завдання. Це дозволяє відмовитися від простого, часом безсистемного переліку початкових і наступних слідчих (розшукових) дій. На початковому етапі вирішуються завдання, пов'язані з установленням події злочину, невідкладним збиранням доказів, установленням (за можливості), розшуком, затриманням особи, яка обгрунтовано підозрюється у вчиненні злочину, вжиттям заходів щодо запобігання іншим злочинним діям, усунення шкідливих наслідків, відшкодування матеріальних збитків або створення передумов для цього. Для етапу характерний напружений ритм діяльності слідчого, органу дізнання, нерідко дефіцит часу. Він закінчується після провадження всіх (переважної більшості) слідчих дій та інших заходів, що впливають із початкової слідчої ситуації, і вирішення повністю чи більшої частини наведених завдань, наприклад, розкриття злочину по гарячих слідах, виявлення, фіксації, вилучення, забезпечення схоронності доказів, що в подальшому уможливають доведення всіх обставин, які складають предмет доказування.

По закінченні першого етапу настає наступний, який інколи називається подальшим [10, с. 24, 31], але семантичне тлумачення дозволяє надати перевагу пропонованій назві. На етапі відбувається остаточно доказування всіх обставин у справі, передбачених КПК. Зміст наступного етапу залежить від того, що вдалося зробити на початковому, чи є підозрюваний (обвинувачений), чи злочин ще необхідно роз-

кривати, яка позиція підозрюваного (обвинуваченого) стосовно суттєвих обставин злочинного діяння; наскільки достатнім обсягом доказів доведена його вина, які обставини ще підлягають встановленню. Цей етап може бути більш тривалий за початковий. Завершення його збігається з моментом ознайомлення з матеріалами справи учасниками процесу, які мають таке право.

Самостійним елементом структури окремої методики розслідування злочинів визнаються особливості тактики провадження окремих слідчих дій, а також інших заходів та тактичних операцій. Тобто у ній викладаються особливості тактики найбільш характерних під час розслідування певної категорії злочинів слідчих (розшукових) дій, проведення інших заходів, тактичних операцій без поділу їх на початкові та наступні. Адже власне, за деякими винятками, на кожному етапі здійснюються одні й ті ж слідчі дії тощо, хоча певне коло їх більш властиве для того чи іншого етапу. Однак мають усе ж підкреслюватися специфічні моменти, притаманні тактиці цих слідчих дій, перебігу тактичних операцій в залежності від етапу розслідування, на якому вони провадяться.

Тож, на підставі порівняння конкретної слідчої ситуації, що виникла під час розслідування конкретного злочину, з типовою слідчі повинні обрати належні, найефективніші криміналістичні засоби і методи встановлення об'єктивної дійсності. Однак, варто підкреслити, що сформовані таким традиційним чином методичні рекомендації не повною мірою відповідають сучасним потребам практичних працівників. Адже умови воєнного стану вносять зміни як в програму (алгоритм) дій слідчого, так й в тактику слідчих (розшукових) дій. Це є прямим наслідком того, що законодавець по-суті відійшов від принципу безпосередності дослідження доказів, закріпленого в ст. 23 КПК. Так, наприклад, відповідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», обшук чи огляд житла можуть проводитися без залучення понятих у разі потенційної небезпеки для їхнього життя чи здоров'я. Проте в такому випадку має проводитися безперервний відеозапис за допомогою доступних технічних засобів. Також згідно з ч. 11 ст. 615 КПК, показання, які були отримані в ході допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного, можуть бути використані як доказ у суді. Проте, аналогічно, лише за умови фіксації його ходу та результатів доступними засобами відеофіксації, тобто це фактично можливо робити навіть за допомогою мобільного пристрою. При цьому під час допиту підозрюваного обов'язково має бути присутній захисник, залучення

якого також характеризується низкою особливостей.

Враховуючи наведене саме з урахуванням вказаної специфіки сьогодні може бути запропонована й інша структурна частин окремої методики – особливості розслідування певного виду злочинів у період воєнного стану. В низці українських підручників з криміналістики наведені типові слідчі ситуації, що складаються на початковому та наступному етапах розслідування, характерні для них умови, типові слідчі версії, переліки слідчих (розшукових) дій, а в деяких випадках і тактичних операцій. Питання початкових слідчих (розшукових) дії, планування розслідування, використання спеціальних знань, взаємодії слідчого із оперативно-розшуковими підрозділами, державними контролюючими органами, громадськістю тощо розглядаються типово в межах цих етапів. Однак, відповідним питанням притаманна своя специфіка, що характеризується умовами воєнного стану. Незважаючи на це, зауважемо, що ніщо не заважає самостійному дослідженню будь-яких із перелічених та інших моментів стосовно методики розслідування певного виду, різновиду, групи злочинів, виділенню їх під час викладу окремої криміналістичної методики в наукових працях, навчальних виданнях. Так, у структурі методик можуть міститися й окремі частини як-от особливості тактики взаємодії слідчого з іншими суб'єктами, використання спеціальних знань під час розслідування саме цієї категорії злочинів. Втім саме особливості розслідування злочинів певного виду в умовах воєнного стану є сьогодні актуальною структурною одиницею окремої методики розслідування злочинів.

Отже, структура сучасної методики розслідування окремого виду злочинів (або окремої криміналістичної методики) повинна обов'язково включати криміналістичну характеристику, типові слідчі ситуації і програми (алгоритми) дій слідчого на кожному криміналістичному етапі розслідування, особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, інших заходів та тактичних операцій, а також особливості розслідування в умовах воєнного стану. Варто зазначити, що останній елемент структури пропонується виділити як викликаний на сьогодні потребою практиків. Проте дослідження й інших криміналістичних аспектів розслідування злочинів окремих видів, звичайно, мають мати місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х.: Консум, 1999. 480 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы рос-

- сийской криминалистики. М.: НОРМА – ИНФРА*М, 2001. 240 с.
3. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования. Х.: Факт, 2001. 311 с.
 4. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. № 1 (6). С. 56 – 60.
 5. Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39 – 43.
 6. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. 480 с.
 7. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений. Х.: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
 8. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 136–143.
 9. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
 10. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики. Х.: Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.